

423

ANAHIT, Revue Arménienne -- Paris

ԺԲ. ՏԱՐԻ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ՅՈՒՆԻՍ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1946

Դ Է Մ Ք Ե Ր

ՎԱՀՐԱՄ ՍՎԱՅՅԱՆ. — ՓՐՈՓԵՍԵՐ
ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ

*

Վահրամ Սվաճեան, ինքնատիպ երաժիշտ եւ մեծարժէք գրապէտ, մօտ երկու տարի առաջ, արկածի մը զոհ երթալով, վախճանեցաւ Փարիզի մէջ։ Կարապետ Աղաջանեան, հոգեկան հիւանդութեանց հեղինակաւոր մասնագէտ, թէեւ բաւական յառաջացեալ տարիքի մէջ, բարեբաղդաբար առոյժ մնացած եւ իր բոլոր ուժերուն տէր, դիտական աշխարհին ուշադրութիւնը անգամ մը եւս իր վրայ հրաւիրեց հրատարակելով Փրանսերէն լեզուով իր գրած մէկ ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը հոգեկան ախտաւոր երեւոյթի մը մասին որ երկար տարիներէ ի վեր իր քննութեանց եւ փորձարկութեանց առարկայ դարձած քաղմաթիւ կնճոռտ նիւթերէն մէկն է։

Այդ երկու հատընտիր Հայերէն մէկուն եղեական վաղաժամ մահը, միւսին համաշխարհային դիտութեան ծառայութիւն մատուցանելու բնոյթ ունեցող գործով մը անգամ մը եւս ի հանդէս դալը, իմ վրաս սրտոք կը դնեն յատուկ յօդուածով մը ջանալ ի վեր հանել անոնցմէ իւրաքանչիւրին մէջ տիրաբար ի յայտ եկած հայ տաղանդը։

×

Վահրամ Սվաճեան ծնած էր Պոլիս, որոշ չեմ գիտեր ո՞ր թուականին, բայց կը կարծեմ թէ վախճանած ատենը 75 կամ 76 տարեկան մը ըլլալու էր։ Ան իր երկրորդական ուսումը դացած էր ստանալ Վենետիկի Միքիթարեանց Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանին մէջ, ուր իր ծնէ արուեստագէտի խառնուածքը զարգացած էր ջերմ ազգասիրութեան եւ իանդաւառ արուեստասիրութեան այն

մթնոլորտին մէջ որ յատուկ էր՝ եւ է ցարդ՝ այդ դիւթիչ քաղաքին եւ հայկական այդ քաղաքներս զիւրարանին։ Այնտեղ տարեցաւ սիրել ու յարգել իր հինաւորաց ազնիւ ու տաղանդաւոր քեզը, ընտելացաւ անոր ճոխ լեզուին բոլոր նրբութիւններուն, ու նաեւ իր առաջին ճիգերը թափեց եւրաժտութեան՝ ու մասնաւորապէս դաշնակի՝ ունշագրաւ արուեստագէտ մը դառնալու իր փափաքին իրականացման ճամբան պատրաստելու համար։

Մուրադ-Ռափայէլեան վարժարանէն շրջանաւարտ ելլելէն յետոյ, դնաց Վիեննա, եւրոպական բարձր երաժշտութեան այս ուսումը, եւ հոն քանի մը տարի տեւող աշխատանքներով իբր դաշնակահար եւ իբր երգչան եւ հմտութիւնն ընդլայնեց եւ ամրացուց։ Պոլիս դարձին, նուագահանդէսներ տուաւ եւ փայլուն դաշնակահարի մը համբաւին տիրացաւ։

Երբ 1891ին Պոլսոյ մէջ Հիմնուեցաւ Հայրենիք օրաթիւը, որուն դերը այնքան կարեւոր եղաւ Արեւմտահայոց աշխարհարարին եւ նոր զրակնութեան կատարելագործման ու տիրապետման մէջ, Վահրամ Սվաճեան, իր արձակ ու տաղաշափուած էջերով (պատմութեան, արձակ բանաստեղծութիւններ, ոտանաւոր տաղեր) զոր հրատարակեց այդ թերթին մէջ, անոր վարպետ աշխատակիցներէն մին հանդիսացաւ։

Երբ համախեան կոտորածներու շրջանին, Պոլսոյ հայ մտաւորականներէն մաս մը Հեռացան Թուրքիայէն ու ցրուեցան Փարիզ կամ այլ եւրոպական քաղաքներ, Վահրամն ալ եկաւ Փարիզ եւ տունն իր մնաց յատեւող, դաշնակի նուագահանդէսներ տալով, որոնց մէջ եւրոպական մեծ վարպետներու գործերէն հետ իր հեղինակած կոտորակէն ալ մերթ իր նուագէր։ Նիւթական յալոցութիւն շատ չէր ունեցած։ Դասեր դաժմ էր, բայց թիւ։ Իր նուագահանդէսները տեւական արդիւնք մը չէին թողոյր իրեն։ Կ'ապրէր իր մօր Տիկին Մարի Սվաճեանի՝ հետ, որ, Հայրենիք շրջանին, նոյնպէս յայտնուած էր՝ այդ թերթին մէջ իր հրատարակած նորալէզներով՝ իբր իրապաշտ կենդանի ու համազ պատող։ Երկուքն ալ հեռու էին բարեկեցիկ ըլլալէ։

Այդ շրջանին, Վահրամ անգամ մը զնաց Կովկաս, ուր նուագահանդէսներ տուաւ Բաքու եւ Թիֆլիս եւ զնահատուեցաւ իբր դաշնակահար։

Կովկասէն Փարիզ դառնալէն քանի մը տարի յետոյ, դնաց Ամերիկա, ուր նոյնպէս քանի մը քաղաքներու մէջ նուագահանդէսներ տուաւ։

Ան եղաւ՝ առաջին ռուսէէն՝ իմ Փարիզի մէջ հիմնած Ամսիտ հանդէսիս գլխաւոր աշխատակիցներէն մին, հրատարակելով հոն գնացողս պըրուածքներ, արձակ եւ ոտանաւոր, բայց հոն է որ մասնաւորապէս ի լոյս ընծայեց էջեր իր Հայգիրք ընդհ. վերնագրով թերթուածալարքէն, որ իր գըրական արտայայտութեանց կարեւորագոյնն է։

Այդ շարքէն Ամսիտի մէջ լոյս տեսան Պոէթ Թագաւորին Սուրբ, Աստուածուհւոյն լուգմէր, Մըրիկ, Վարձակը, Ժամամալը, Առ Փարամպատա, Մոսացուր, Նարեկացի, Մաղիկներու բունը, Հոգեգէշ, Նեոյի, Ան Անտիս, Լաւնիմ օրհասը, Առ Սուրբ Սոփիա տիտղոսները կրող զմայլելի թերթուածները, որոնց մին, Աստուածուհւոյն լուգմէր, իմ ձեռքով քիւրասերէնի թարգմանուած, երեւցաւ իմ Poètes arméniens anciens et modernes հատորին մէջ, եւ թիւ օր առաջ՝ Սուրպիկի մէջ տեղի ունեցած Յրանքօ-Հայ մշակութային փառատօնին՝ Օրիորդ Ժանն Պուսթէլի կողմէ հոյակապօրէն արտասանուած, մեծ յաջողութիւն գըտաւ։

Ամերիկա գտնուած միջոցին, Սվաճեան ծանօթացաւ այն շաղկան որ իր կեանքի ընկերուհին պիտի դառնար, Այդ ազնիւ Ամերիկուհին, որ ունեւոր ընտանիքի մը կը պատկանէր, ոչ միայն միջնեւ մահը Վահրամին գորովագին եւ անձնուէր ամուսինը, անոր իրապէս պահապան հըրեշտակը հանդիսացաւ, այլ եւ զայն ընդ միշտ պատեց նիւթական ներդրեթեանց դէմ մաքսաւորու հարկադրութեան։ Վահրամ այլ եւս ոչ դասեր փնտրեց, ոչ նուագահանդէսներ տուաւ։ Իր ապրուստը ապահովուած ըլլալով, ան իր բոլոր ժամանակը եւ ուժերը նուիրեց իբր երգչահան եւ իբր բանաստեղծ իր տաղանդը լիովին արտայայտելու։

Իր հեղինակած երգերէն ու դաշնակի կոտորներէն ոմանք Փրանսական նուագահանդէսներու մէջ երգուած կամ նուագուած են։ Ան գտած է Փրանսացի հրատարակիչներ որոնք տպած են իր երաժշտական ստեղծագործութեանց մէկ քանին։ Արայ Պարթեւեան իր կազմակերպած համերգներուն յայտադրին մէջ գրաւ Սվաճեանի երաժշտական էջերէն մէկերիկուքը, եւ ատով է որ գաղաւփար մը իր կազմեցիցք Վահրամին երգչահանի գործին

ՎԱՀՐԱՄ ՍՎԱՃԵԱՆ

վրայ, ուր մեր հանգուցեալ հայրենակիցը հայ ժողովրդական կամ եկեղեցական երաժշտութեան ինքնայատուկ գոյնը դնելու չէ որ հետամուտ եղած է, այլ ինքնաստեղծ մօթիքներով երոպական երաժշտութեան էջեր արտադրելու որոնք իր հոգեկան եւ արուեստագիտական անհատականութեան կնիքը կրեն:

Իր կեանքի այդ վերջին շրջանին, 1939ի պատերազմէն առաջ եւ այդ պատերազմի ընթացքին, Վահրամ, քաշուած իր Ռիւ տիւ Տօքթօր Ռուի բնակարանին մէջ, անընդհատ զբաղած էր մէկ կողմէ իր երաժշտական ստեղծագործութեանց շարքն ստուարացնելու, միւս կողմէ իր արդէն իսկ զբաժն բանաստեղծութիւնները ինչ ինչ յղկումներով կամ յաւելումներով վերջնական հրատարակութեան մը համար պատրաստելու, ու նաեւ նորանոր քերթողական էջեր արտադրելու: Աստուգմէ, մասնաւորապէս Հայգիրքի շարքէն, քանի մը կտոր տուած էր ինծի պատերազմէն անմիջապէս առաջ որպէս զի հրատարակեմ Անախիտի մէջ. ու թերթիս այն թիւերուն մէջ որ երեւցան պատերազմի նախօրեակին կամ պատերազմի առաջին շրջանին՝ երբ Գերմանացիք դեռ Փարիզ չէին մտած՝ հրատարակած եմ ատոնցմէ երկու կամ երեք: Գերմանացուց Փարիզ մտնելէն յետոյ, դարեցուցի. Անախիտի հրատարակումը, որով անտիպ մնացին Սվաճեանի ինծի յանձնած միւս քերթուածները:

Մեծ հաճոյք կը զգայի երբեմն երթալով իրեն

այցելութեան եւ խնդրելով որ իր նոր զբաժն քերթուածներէն մէկ կամ երկուքը տար որ կարդայի: Իր եւ իմ միջեւ գոյութիւն ունեցող բարոյական կապը բարեկամականէն աւելի էր, եղբայրական հանգամանք մը ունէր: Երբ կը տեսնէր զիս իր տան մէջ, գէմքը կը պայծառանար, մանկական ուրախութիւն մը կը ճառագայթէր իր սեւ փայլուն աշխոյժ աչքերուն մէջ, եւ իմ մէջս՝ այլ իրեն մօտիկ գտնուելու քաղցրութիւնը հոգիս լոյսով կը լեցնէր: Երբ Ամերիկա պատերազմ յայտարարեց Գերմանիոյ եւ իր դաշնակիցներուն դէմ, տիկին Սվաճեան վախցաւ որ զինք ուրիշ Ամերիկացիներու պէս Բանի մը մէջ կ'արգելափակեն: Այդ վախը հիմնաւոր էր: Իբր Հայ Գաղթականաց Կեդր. Յանձնաժողովի նախագահ, կրցածս ըրի որ տիկին Սվաճեան, Հայ գաղթականի մը կողակից, պաշտօնապէս ճանչցուի իբր գաղթական Հայունէի, եւ յաջողեցայ, որով այդ բարի կինը մինչեւ իր մահը հանգիստ եւ անվրդով կրցաւ ապրիլ:

Օր մըն ալ, յանկարծ, տիկին Քլէո Հիւկօնէն, որ Վահրամի վրայ հիացող Փրանսացի երգչուհի մըն էր եւ անոր հեղինակած կտորներէն յաճախ երգած էր նուազահանդէսներու մէջ, ստացայ հեռագիր մը որ ինծի կը գուժէր Վահրամին ու կնոջը մահը: Փութացի բարեկամիս բնակարանը եւ դռնապանուհիէն իմացայ ինչ որ պատահած էր: 1943ի սաստիկ խիստ ձմեռուան ամենէն ցուրտ օրերուն մէջ էինք. բնակարանները տաքցնելու միջոցական միջոցները, ածուխ, փայտ, օդային

կաղ, մեծապէս նուազած էին: Վահրամն ու իր կիներ, իրենց ննջատեղիներն ու սարսինքն մէջ չուռ նենալով տաքնալու միջոց, դացներ էին՝ ցուրտին դէմ պաշտպանուելու համար՝ սպաստանիլ խոհանոցը, որ վառեր էին կազով կրակարանը, բայց խողովակներուն վրայ հաւանորէն ծակ մը դրտնուելով՝ կազի հոսանք մը տարածուեց էր խոհանոցին մէջ եւ Վահրամին ու կնոջը մահուան պատճառ էր դարձեր: Դռնապանուէին, որ երկու օր վրայէ վրայ անոնց ըստ սովորականքի վար իջնէին ու թաղին մէջ իրենց գնումները կատարելը չէր տեսած, երբ անոնց ընկալարանի գանդակը մէկ քանի անգամ հնչեցնելով ներսէն ու եւ ծայն չէր լսած, մտահուշուած՝ դիմեր էր թաղին ոտիկանատունը, որ մարդ զրկեր էր Վահրամին տունը, դուռը կտորեր ու մտեր էին ներս, եւ զրտեր էին խոհանոցը կազով լցուն, Վահրամը հոն դետինը գտած անշուշտ, կինը՝ թիկնաթոռի մը վրայ նստած, զէպ էր Վահրամը կիսովի ծածած ու այդ դիրքին մէջ քարացած: Երկուքին մահէն երկու-երեւէ օր ետքէ է որ երկուսն էլ կ'իմանար այդ մահը եւ ինծի կ'իմացնէր:

Այդ անկիկալ մահը զիս խորապէս յուզեց էր: Չուզեցի իմ վաղեմի սիրելի բարեկամս եւ աւոր վէճողի կինը իրենց շնագործի վայրացած ձեռով տեսնել: Փութացի Թաղապետարանը, տեսալ թաղապետը եւ յայտարարեցի իրեն թէ Վահրամ Սվաճեան ըլլալով մեր ազգին մեծ մտաւորականներէն մէկ, լիալոյս էի որ Փարիզի Հայոց եւ կեղեցւոյն Հողաբարձութիւնը անոր եւ ամուսնոյն պիտարկաւորութիւնն ու թաղումը իր միջոցներով յոյժի կատարէր վայելչօրէն: Եւ արդարեւ, Հողաբարձութիւնը, որուն դիմեցի՝ Հրանդ Թորոսեանի միջոցով որ այն ստեն անոր քարոտադարն էր, հարկ եղած գումարը հանձնաւ յանձնել մեռելաթաղ կազակերպութեան, որպէսզի Վահրամին եւ կնոջը մարմինները կաղնեկապէս երկու դազապնէրու մէջ ամփոփուէին եւ որպէս զի գրեւորուէր հող մը զէթ 10-15 տարուան համար՝ Պաննէօի գերեզմանատան մէջ: Հողաբարձութիւնը որոշեց նաեւ ազգային յուզարկաւորութիւն կատարել, վստուած ջահերով եւ երկու-երեք քահանայի մասնակցութեամբ: Մահը 3-4 օր առաջ տեղի ունեցած ըլլալով, մահադր տպելու եւ կրկնելու տոնն չկար: Պէտք էր թաղումը շուտով իրականել: Բայց 25-30է աւելի հայ եւ Փրանսացի բարեկամ մտաւորական-

ներու փնտիարքիքներ զրկեցի, եւ անոնք մեծ մասամբ եկան ներկայ գտնուիլ յուզարկաւորութեան: Հանգուցեալին ազգական եւ նոյն անունը կրող փարիզահայ յայտնի դերասան Վահրամ Սվաճեանին հետ, ընկերացալ իմ սիրելի բարեկամ միս դազադին մինչեւ Պաննէօյի գերեզմանատունը, ուր Վահրամին ու կնոջը անուշով գնուած հողին մէջ երկու դազապնէրը հանդիցուցինք մեր եկեղեցոյն ճիւղաւորաց աղօթիչներուն բարոյական քաղցր խունկին տակ:

Թաղումէն օր մը յետոյ, Բարեսործականի մատենադարանապետ Արամ Անտոնեանն ու զերասան Վահրամ Սվաճեանը հետոս աննելով դացի հանգուցեալին բնակարանը ուր ժամադրուած էի Փարիզի այդ չըջնիլ Թաղապետին եւ իր խորհրդական Պ. Հանրի Պուլէի հետ: Կուզէի այդ պաշտօնական անձնաւորութեանց հաւանութեամբ անուշ Սվաճեանի երաժշտական ու դրական բոլոր ձեռնարկները եւ զրքերէն մաս մը եւ այդ բոլորը յանձնել Բարեգործականի Մատենադարանին: Ախրք իր լոյս տեսած երաժշտական հեղինակութիւններէն նմուշներ ու մանաւանդ բազմաթիւ թուղիքներ որոնց վրայ երաժշտական կնք ուրուագծած է կամ մազերի է առած, եւ կամ ոտանաւորներու եւ արձակ գրուածքներու սեւագրութիւններ:

Գտանք նաեւ երկու ստուար ծրարներ, որոնք կազմուած էին Վահրամի մաջուրի առնուած բանաստեղծութեանց երկու շարքէ, մին Հայցիյի շարքը, միւրը՝ դանազան նիւթերու վրայ քնարերգական էջերու ճոխ հաւաքածու մը:

Երբ լիացալ որ Վահրամն ու իր կինը օդային կազի հոսանքի մը զոհ եղած էին, բոլոր մը մտածեցիլ նախ թէ արդեօք պատերազմին ստեղծած ընդհանուր ալլաղակ կայութեան հետեւանքով նիւթական շատ նեղ վիճակի մը մատնուած եւ անձնասպանութեամբ այդ վիճակէն ապաստիլ խորհած չէին: Բայց այդ վարկածը հիմնաւոր չէր: Վահրամին կինը Ամերիկայէն իր ստանար որոշ ամսական. ճիշդ է որ Ամերիկայի պատերազմին մէջ մտնելէն յետոյ այլեւս տիկին Սվաճեան ոչինչ կրնար ստանալ իր երկիրէն, բայց եթէ նիւթական ծալրայեղ անկութեան մէջ ըլլային, Վահրամը անշուշտ ինծի ուր բացուէր այդ մասին: Այր՝ Պէտք էր թաղումը շուտով իրականել: Բայց 25-30է աւելի հայ եւ Փրանսացի բարեկամ մտաւորական-

իմացայ դեանպանուհիէն որ երբ իր դիմումին հետևանքով ոստիկանութիւնը եկած էր դուռը կոտրել և մտած էր ներս, սպիտին սեղանին վրայ դրած էր տիկին Սվաճեանի դոհարեղէններու փոքրիկ ծրարը և 30.000 Փրանքէն քիչ մ'աւելի դուստր մը պանքնութիւնու ձեւով: Ատիկա ճոխ վիճակ մը յայտնող իրողութիւն մը էջը անշուշտ, բայց ծայրակից աղբատութիւն ալ էջը մտտենք: Հաւանականաբար, սաստիկ ցուրտէն նեղուելով, տաքնալու միջոցներ չունենալով (ինչպէս և եզգմէ շատերը պատերազմի այդ ահաւոր ձմեռին առեւն), հիւանդոտ ու տիկար ըլլալով երկուքն ալ, խորհեր էին թէ կրնան չդիմանալ ցուրտին և յանկարծ ուշաժամի ըլլալ ու մեռնել, և խոհանոցի վառարանին ջերմութեանը դիմելէ առաջ պարտք էին համարել իրենց ամբողջ ինչքը դնել սեղանին վրայ, որ եթէ մեռնէին, գրեթէ այդ դրամով և ալք դոհարեղէններու վաճառման արդիւնքով պատշաճօրէն թաղէին: Պատշաճ յուզարկաբորութիւնն ու թաղումը տեղի ունեացան, ինչպէս ըսի արդէն, շնորհիւ Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան ազնիւ վերաբերմունքին: Թաղապետութիւնը անմտղի դրամ, ըստ օրինի, հանդուցեալ ամօրին կա՛հ կարասիքը որ հին ու մին բաներ էյն և մեծ արժէք մը չունէին, բաց ի դա՛նակէն: Թաղապետը դրամւած էր սեղանին վրայ գտնուած պանքնութիւնն ու դոհարեղէնները, և երբ յայտնեց իրեն թէ Վահրամի Ֆրանսայի մէջ ունեցած միակ ազգականին՝ դերասան Սվաճեանին կամքը և իմ՝ մտերիմ բարեկամի՝ փափաքս աչն էր որ սեղանին վրայ դրանուած դրամարը և կարասիներուն ու դոհարեղէններուն վաճառման արդիւնքը յապագայէն յուշողներու թաղումին և թաղումն ծախքերուն մասնակցելու (և թէ Փարիզի Հայոց Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւնը, որ սպայային թաղումի որոշումը տուած էր, ատոր համաձայնէր), մեծ մասամբ՝ կամ ամբողջութեամբ՝ յանձնուէին Հ. Բ. Ը. Միութեան որպէս զի դորձածութիւն հանդուցեալ դրապէտին քերթուածներու երկու ստուար շարքերուն հրատարակման: Թաղապետը յայտնեց թէ ըստ օրինի ստիպուած էր առեն մը պահէլ այդ դրամարը, փնտրելու համար ազգականներ հաղորդեցաւ առին և անոնց կարծիքն ալ առնելէ լեռու որոշել դոհարեղէն գուճարին զործածութեան ձեւը: Թաղապետութեան հետագոտնութիւնները դեռ չեն վերջացած: Կը յուսամ թէ մօտիկ ապագայի մը մէջ

կ'աւարտին և դոյացած գումարը Հ. Բ. Ը. Միութեան յանձնուելով կարելի կը դառնայ Վահրամ Սվաճեանի գանաղան բանաստեղծութեանց հաւաքածուն հրատարակել և նաեւ գերեզմանին վրայ որոշ արձանադրութիւն մը կրող տապանաքար մը դնտեղել: Իսկ Հայցիրիքի քերթուածաշարքը լիայն և՛ որ հատորի ձեւով պիտի հրատարակուի մօտոյ Մեղրոնեան Յանձնաժողովէ ինամքով ու ծախքով:

Դալով հանգուցեալին երաժշտական արտադրութեանց, Արայ Պարթեւեան, որ Վահրամի կենդանութեանը միակ հայ երաժիշտը եղաւ անոր այդ կարգի ստեղծագործութիւններով հետաքրքրուող և անոնցմէ մէկ քանին իր կազմակերպած նուագահանդէսներուն յայտադրին մէջ դնող, ցանկալի է որ երթայ Բարեդործականի Նուպարեան Մատենադարանին մէջ մանրակրկիտ կերպով քննել Սվաճեանի ձեռագիր երաժշտական արտադրութիւնները և ջանայ գտնել Փրանսացի հրատարակիչ մը որ ուզէ անոնց լուսադրոյններ ի լոյս ընծայել: Ինչո՞ւ ան չկազմակերպէ նաեւ յատուկ նուագահանդէս մը որ ամբողջապէս նուիրուած ըլլայ Վահրամ Սվաճեան երգահանին դրծին ու յիշատակին և որուն հասոյթը յատկացուի անոր երաժշտական հեղինակութեանց մէկ շարքին հրատարակման:

Բանաստեղծութեանց հաւաքածուն որ մասնաւորապէս Հայցիրիք, Վահրամ Սվաճեանին ինքնուրոյն տեղ մը կը կուտան հայ ժամանակակից քերթութեան վարպետներու ճոխ ու չքօն ճոյլին մէջ: Իր քերթուածները ընդհանրապէս հետու են — ինչպէս արդէն մեծ մասը արեւմտահայ բանաստեղծներու երկերուն, — ժողովրդական բանաստեղծութիւնն են մօտ են դասական, հմուտ քերթութեան: Իր լեզուն մաքուր աշխարհաբար է, բայց, ինչպէս Հ. Ղազիկեանի թաղմամտութեանց են նոյն իսկ Վարդեանի հոյակապ բանաստեղծութեանց մէջ, — Միխիլարեանի դրաքարմով տան աղիեցութեամբ — գրաբարէն բառեր ու սաղութիւններ փոխ առնելու իրաւունքն ու նոյնիսկ պարտականութիւնը յաճախ չափազանցութեան հասցուածք մէջ, վասնզի լուսային է աշխարհաբար ընտանի կենդանի բառերը դրեթէ միշտ նախընտրել անոնց զործածական ըլլալէ դադրած հոմանիշներէն և քրաբար անտուր բազաարութիւնները վերապահել որոշ նկարագիր ունեցող գրուածքներու,

գիշ անգամ կիրարկել, եւ այն պարագաներուն մէջ միայն երբ աշխարհարարը շունի անոնց խկական համարժէքը:

Հայգիրքին գաղափարը Վահրամ ունեցած է հաւանականաբար կարողալով լըբօնիթ տը Լիլի « Poèmes antiques » (Հնորեայ գերթիւածներ) հատորը եւ մանաւանդ Վիլբորը Հիւկօի La Légende des Siècles (Դարերու աւանդալէպը) սքանչելի գերթիւածաշարքը, ուր երկու մեծ բանաստեղծները գիրացաներգական շունչով մը Երգած են մասնաւորապէս Արեւմուտքի Պատմութեան եւ զլիաւորաբար Ֆրանսական Պատմութեան հին դարերու մէծ դէպքերն ու մեծ դէմքերը: Վահրամ ցանկացած է գրել հայկական անցեալին — ու միայն աւոր — աւանդութեանց, հէքեաթներուն, աղգային դարաւոր պայքարին, դեկավար դէմքերուն, էական իրադարձութեանց գիրացաներգական կամ քնարերգական արտայայտութիւնը: Իր այդ գերթիւածաշարքը, անհաւատար է վրէ իրականացում ինչպէս ու եւ է բանաստեղծի գործը, ինչպէս նոյն իսկ հսկայ Հիւկօին La légende des Siècles ը, բայց իր յաջող էջերուն մէջ մեծ գեղեցկութիւններ կը պարունակէ: Հայգիրքը մեր Շահնաւէն է, յղացում ու գործադրումած աւելի լայն ու ազատ ծրագրով մը քան Ֆիրուսիի գործը:

Պատերազմի զոհերէն մին եղաւ Վահրամը: Վատառողջ էր, շաքարախտ ունէր, բայց եթէ պատերազմին հետեւանքով այդ արկածը չպատահէր, ան դեռ 8-10 տարի կրնար ապրիլ եւ արտադրել: Իր մտաւոր բոլոր ուժերուն լիակատար հասունութեանը մէջ էր, կրնար դեռ թէ՛ իրր երգահան եւ թէ՛ իրր բանաստեղծ՝ շատ մը նոր ու գեղեցիկ գործերու ծնունդ տալ: Այդ տարուան ծայրայեղ զօրէն խիստ ձմեռը, պատերազմին պատճառով բռնակարանները բնականոն կերպով տաքցնելու անկարելիութիւնը պատճառ դարձան անոր տարածած մահուան:

Ծնորհիւ իր բանաստեղծութեանց երկու շարքերուն ինչպէս եւ իր երաժշտական արտադրութեանց, իւր լոյս տեսնեն, Վահրամ Սլաճեանին, որ ամբողջ իր կեանքի ընթացքին արուեստի ճոնքը մը եղաւ եւ ասիկցի դուրս ուղին ուղեց ըլլալ, յիշատակը սխիտ մնայ մեր մէջ միշտ կենդանի եւ գուրգուրանքով ու յարգանքով միշտ պաշարուած:

✕

ՓՐՈՖ. Կ. ԱՂԱՋԱՆԵԱՆ

Քիչ օր առաջ Փարիզի մէջ լոյս տեսաւ Վահրամի ուսական Համալսարանի ուսուցչապետ Կարապետ Աղաջանեանի Փրանսերէն լեզուով շարադրած ստուար մէկ աշխատութիւնը, հետեւեալ տիտղոսով՝ Le mécanisme des troubles perceptivo-associatifs en rapport avec l'origine de l'hallucination et du délire (Etude physio-pathologique):

Այս գրքին, որուն մէջ մեր հմուտ հայրենակիցը ամփոփած է հոգեկան հիւանդութեանց մասնադէտ ուսումնասիրողի իր բազմամեայ գործունէութեան ընթացքին կատարած խուզարկումներէն եւ փորձարկութիւններէն մէկուն վրայ իր գիտողութիւններն ու կարակացութիւնները, յառաջաբանը գրած է հոգեկան հիւանդութեանց Փրանսացի աշխարհահայի մասնագէտներէն մին, Բժշկական Ակադեմիայի անդամ փրոֆէսօր Լէնիէլ-Լափաթին, եւ այդ յառաջաբանը այնքան ջերմ որքան հեղինակաւոր գնահատում մըն է Աղաջանեանի տարիներէ ի վեր ունեցած գիտական գործունէութեան ընդհանրապէս և լոյս տեսած այս գրքին մասնաւորապէս: Ասիկա հսկայ մըն է որ վրաս պարտք կը զննէ ալը մեծաթէք հայրենակցին յոգնաբոյն կեանքին մէկ ուրուպալծել տալու Ամսիտի ընթերցողներուն:

Կարապետ Աղաջանեան ծնած է Թիֆլիս 1876

Յուլիս 13ին: Իր հայրը, որ քահանայ էր, ամուսնացած էր Կարինյ Մամիկոնեան ընտանիքին պատկանող օրիորդի մը հետ որուն մայրը Ջարդերու հետեւանքով մանուկ հասակի մէջ իր աղականներուն հետ ծննդավայրէն հեռացած ու Ախալցխա քաղաքը հաստատուած էր, ուր եւ ծնած է Կարապետ Աղաշնեանի մայրը: Այս վերջինը եղած է տիպար մայր մը, որ իր չորս դասկներուն (երեք մանչ եւ մէկ աղջիկ) տուած էր շատ խնամեալ կրթութիւն մը: Հայրը արժէքաւոր քահանայ մը եղած է, որ Գէորգեան ձեմարանին հիմնարկութեան մէջ որոշ դեր է կատարած: Մէկ եղբայր փառաքան է, հաստատուած Թիֆլիս. միւս եղբայրը՝ բժիշկ, հաստատուած Նիւ-Եորք: Քոյրը, որ այժմ Բագուի մէջ էր բնակի, Օրիորդ Մարիամ Մամիկոնեան, հանդուցեալ տիկին Սոֆի Բարսեղեանի կողքին, հիմնադրեր եղած է Կովկասի առաջին հայ մանկապարտէզին, ուր եւ մանուկ Կարապետը իր նախնական կրթութիւնն ստացած է:

Եթեմով տարեկան եղած տանն, որ մը Կարապետն իր հօր ու մօրաքրոջ հետ իրենց բարեկամ «սարաֆ» Սանտրոյին տունը գացած ըլլալով, հոն իր Ըանդիպէն մեծանուն դերասան Պետրոս Աղամեանն. Կարապետի մօրաքրոջ խնդրանքին վերայ, Աղամեան կ'արտասանէ Հայմեթի հռչակաւոր մենախօսութիւնը՝ «Լինել թէ չլինել», որ մահուան ու կեանքի վրայ փիլիսոփայական խորհրդածութեանց շարք մըն է: Հանճարեղ դերասանն ինչ չըլլալէ արտասանութիւնը խոր տպւաւորութիւն կը գործէ մանուկ Կարապետին վրայ. տարիներ յետոյ երբ կը մտնէ Թիֆլիսի ոռոսական լիսէն, կը կարդայ Շէքսպիրի դուրս-գործոցն ոռոսերէն թարգմանութիւնը, կը ինչէ այն յուզիչ ձեւը որով Աղամեան արտասանած էր անոր դիւաւոր էջերէն մին կազմող այդ մենախօսութիւնը, եւ ատիկա կը դառնայ միշտ ուժ մը որ զինք կ'առաջնորդէ ղէպ ի այն ճիւղը որուն որ մը պիտի նուիրէր իր բովանդակ մտաւոր գործունէութիւնը: Համբիթի մենախօսութեան դիւաւոր դիժերէն մին է մահուան երկիւղը: Եթէ հաւատացեալ՝ հանդերձեալ լաւագոյն կեանքի մը հաստատեալ զինուած ըլլալով՝ չունի այդ երկիւղը, ԲՆՀԱԿԱ օրը տապալել անհասարակ մտաւոր զօր սուղութիւն դէմ: Ատիկա հնարաւոր կը դառնայ միայն քարոզելով մարդոց թէ մեր տպաւորութիւնները պէտք է հեռու պահենք զգայախնայութիւններէ, երանքներէ եւ ցնու-

րական մեկնութիւններէ:

Թիֆլիսի լիսէնի մէջ իր կրթութիւնն ստանալէ յետոյ, Կարապետը կ'երթայ մտնել Մէն-Փեթերսպուրկի Բժշկութեան Զինուորական Ակադեմիան: 1901ին Ակադեմիային դասընթացքը կ'աւարտէ ուշադրաւ կերպով մը, եւ մըրցումի մը յաջողագէտ մասնակցելով, կը շարունակէ հոն մը՝ նալ Բժշկութեան մէջ կատարելագործուելու համար: Իրը մասնագիտութիւն կ'ընտրէ ջլային ու մտաւոր հիւանդութիւնները եւ կ'աշխատի հանրաժանօթ ուս զիտնական Փրոֆ. Պեթերեմֆի դեկավարութեան տակ: 1904ին իր թէզը կ'անցընէ հետեւեալ տիտղոսով՝ « Le centre cortical de la vision »: 1905ին, ոռոս կառավարութիւնը զինքը ղրկեց արտասահման, իր ծանօթութիւնները ճոխացնելու եւ նաեւ մասնակցելու համար Բժշկութեան Միջազգային Համագործակցութիւնի որ պիտի ղումարուէր Լիզպոնի մէջ:

Համագործակցութիւնը քաղաքային, տոնէն մը մնաց Պերլին եւ աշխատեցան մտաւոր հիւանդութեանք Բլիմֆի Տոքթ. Միչէնի փորձառական հոգեբանութեան աշխատանոցին մէջ. աշխատեցաւ նաեւ Փրոֆ. Օփփընշայմի ջլային հիւանդութեանք Բլիմֆի մէջ, ու Փրոֆ. Քէփփէնի մօտ զարդեցաւ երեւոյթան հոգեբանութեամբ, Տալգովքի աշխատանոցին մէջ ուսումնասիրեց անտարանական քիմիագիտութեան յարաբերութիւնները քանի մը ջլային հիւանդութեանք հետ: Միեւնոյն աշխատանոցին մէջ աւարտեց ուսումնասիրութիւն մը զոր հրատարակել տուաւ Biochemische Zeits օրագրին մէջ:

1908ին, ոռոս կառավարութեան կողմէ նորէն ղրկուեցաւ արտասահման, եւ Պերլինի մէջ աշխատեցաւ Փրոֆ. Տոքթ. Միչէնի, Փրոֆ. Տոքթ. Օփփընշայմի եւ Փրոֆ. Շաքոպոնի մօտ: Այս վերջնոյն աշխատանոցին մէջ աւարտեղ ուսումնասիրութիւն մը որուն տիտղոսն էր « Ueber die Kerne des Menlichen Kleinhirns », Պերլինի ֆիւռ-Արքայական Ակադեմիան հրատարակեց այդ աշխատութիւնը: Ատոնցմէ զատ, ան անտարանական քիմիագիտութեան ալ իր ուսումը յառաջացուց Փրոֆ. Տոքթ. Մուլլընի մօտ:

Իր քիմիայի, եւ յետոյ՝ իր Մէն-Փեթերսպուրկի Բժշկական Առադեմիայի մտաւոր եւ ջլային հիւանդութեանք Բլիմֆի օգնական-մասնագէտ, եւ 1909էն սկսեալ իրը դեր-ուսուցչական (փոքր-

սէօր ակո՛ւմէ՛՛, Կարապետ Աղաջանեան գործնական ու տեսական դասաւանդութիւններ կատարեց: 1911ին, Սէն-Փէթերսպուրկի Բժշկական Կամուր զինք արտասահման զրկեց այնչափ բիլնիքներու մէջ ուսումնասիրելու համար տալլարսանի կիրարկման արդիւնները: Սէն-Փէթերսպուրկ վերադարձին, այդ նիւթին նուիրուած հաղորդագրութիւն մը ներկայացուց ուսու ջգրաններուն եւ յիմարաբոյժներուն: 1911ին, անուանուեցաւ տնօրէն Սէն-Փէթերսպուրկի Հոգեջղարանական Կաճառի Բնագործանական Բիլնիքին (Clinique de physiothérapie de l'Institut psychoneurologiques): 1913ին, անուանուեցաւ ջղային ու մտաւոր Հիւանդութեանց ուսուցչական Վարչաւայի Կայսերական Համալսարանին: Երբ այդ քաղաքը ինչպէս Գեորմանացուց ձեռքը, այդ Համալսարանը Ռուսոյժով փոխադրուեցաւ:

Երկար տարիներու ընթացքին, Աղաջանեան ուստարաններուն մէջ կանչուեցաւ ոճագործներուն եւ արվեստաւորներուն (աֆստուս. Թէ) քննութիւնը կատարելու համար:

1924ին ի վեր Աղաջանեան Փարիզ կը բնակի: Ան քանի մը տարուան մէջ իր Փրանսերէնի՝ Ժանթութուրեմ ձեռնագլխ յառաջացուց եւ 1928ին հարկ եղած քննութիւններն անցնելով Փարիզի Բժշկական Ֆաբիւլթի պետական վկայականը ստացաւ եւ իր գիտական աշխատութիւնները շարունակեց Թէ՛ Փրանսերէն եւ Թէ՛ Ռուսերէն լեզուով:

Ներկայ յօդուածին կը կցեմ ցուցակը ուսուցչական Աղաջանեանի ուսուսերէն, Փրանսերէն ու գերմաներէն աշխատութեանց որ լոյս տեսած են գրեթէյի ձեռով կամ զննազան հանդէսներու եւ հաւաքածուներու մէջ:

Անհնար է Աղաջանեանի կենսագրութիւնն ուրուաճել տառնց յիշատակելու այն կարեւոր զերը զոր մեծատաղանդ փաստաբան եւ իրաւագէտ ջըմայեանկ Ռուսովեանի կողքին իրր ջլախոտարոյժ մասնագէտ ան կատարեց Բազուի ջլախոց ջրաղարար ձիվանշիրն սպաննող Թօրլաքեանին հուշակաւուր դատուն մէջ: Այդ դատը տեղի ունեցաւ Գոլոն՝ աղջկո-Փրանքօ-խաւալական գրաւանն ջըբանին եւ ջնորհիւ այդ երկու հմուտ ու ազդեալութ մեծարժէք Հայերուն միացեալ ջանքերուն՝ յանդեցաւ Թօրլաքեանի ազատ արժակման:

Կարեւոր կը համարեմ նաեւ աւելցնել Թէ Աղա-

ջանեան իր ուսերուն մեծագլխի մասը գիտական աշխատութեանց նուիրած ջլալով հանդերձ, աղջաւոր Հայու իր պարտականութիւններն ալ խրդմտօրէն եւ ջլջօրէն կատարած է: Ան հղած է ջլլաւուր անդամներէն մին կովկասահայոց ժողոր վրդական Կուսակցութեան, որուն ուղղութիւնն ու ժրագլիր Արեւմտահայոց Ռամկավար-Աղատական Կուսակցութեան ուղեգլին հետ կը յոյնանայ: Փարիզ հաստատուելէն ի վեր, ան սերտ յարաբերութիւններ պահեց Ռամկավար-Աղատական Կուսակցութեան հաւաքոյթներէն ջատերուն սերով մասնակցեցաւ եւ իր կարծիքները յայտնեց: Ան նաեւ իր մասնակցութեան վերաբերեալ նիւթերու վրայ հանրութեան մատչելի ձեւով հայերէն յօդուածներ յարադրեց ու հրատարակեց երբեմն Ամանիտի եւ մէկ-երկու ուրիշ հայ թերթերու մէջ, ինչպէս եւ դասախօսութիւններ արտասանեց:

Իր գիտական աշխատութիւններին ջատ որոնք մեր ժողովուրդին պատուի թերող արտադրութիւններն են, Աղաջանեան իր ցեղին ծառայութիւն մատուցած է նաեւ՝ անոր տալով երեք գաւակներ, որ երեքն ալ տաղանդաւոր Հայեր են, իր անդրանիկ որդին, Նիկողոս՝ Աղաջանեան որ Փարիզի հայ բժշկական դասին ամենէն հմուտ ու կարող անդամներէն մին է եւ հրատարակած է ինչ ինչ հիւանդութեանց մասին իր անձնական հետազօտութեանց արդիւնները բանաձեւող արժէքաւոր հաղորդագրութիւններ, իր կրտսեր որդին, Գէորգ Աղաջանեան, որ Փրանսացի դրողի մը հետ աշխատակցութեամբ հեղինակած է փարիզեան բարբեր նկարազարդ ջահեկան վէպ մը եւ որ այժմ զի Նորք հաստատուած, Փրանսաբարբառ հայաղղի յայտնի դարգէտ Լեւոն Կերտսեան հետ աշխատակցած է ջարագրելու համար վէպ մը որ ի մօտոյ լոյս պիտի տեսնէ իր դուստրը, Ֆրանսացիի մը հետ ամուսնացած, տիկին Ժօնէթ Փօլ, հեղինակ պատերազմէն ջէն առաջ Փարիզի մէջ լոյս տեսած վէպի մը (Fantôme, ուրուական), որուն կենդանի եւ աշխոյժ ոճը մեծագլխ զնահատուեցաւ փարիզեան մամուլին մէջ եւ որուն ես ինքս ալ Ամանիտի մէջ յերողայից տողին նուիրեցի:

Փոքֆ. Աղաջանեան, որ իր ուսուցչանսիրութեանց իրր գլխաւոր ջալտ ընտրած է մարդկային մտքին յանդարումներն ու յաւթարումները, մին է Փիղիքագլխ ու բարոյագլխ ամենէն քաջա-

ուղղվ, հաւասարակշիռ ու նոյն իսկ պայծառ ու կենսուրախ մարդկային էակներէն զոր ճանչցած ըլլամ: Իր արամիա կատակներով արտայայտուող առողջ ու ո եւ է շարունակէն զերծ գուարթութիւններ, որ յաճախ հնչուն ու վճիտ ջրբերէ մը կը յանգին, յայտնէ է եւ սրերէն իր մտերիմ բարեկամներուն, որոնց մէջ գտնուելու հաճոյքն ունիմ բաւական երկար տարիներէ ի վեր:

Աշխատութիւնը զոր Աղաջանեան քանի մը ամիս առաջ ի լոյս ընծայեց Փարիզի մէջ, քառասուն եւ հինգ տարիներու խուզարեւումներու եւ քննութեանց արդիւնք է: Այդ ուսումնասիրութիւնն ան սկսած է 1901ին Անն-Փէթերսպուրկի մէջ, անով զբաղած է մինչեւ 1939ի պատերազմը եւ վերջացուցած է աշտուղ Փարիզի մէջ ուր այդ մասին ինչպէս եւ ուրիշ նիւթերու վրայ իր քննութիւնները շարունակած է Սորպոնի մշտնէյի Կաճառչին մէջ (Institut du Travail et de l'orientation professionnelle), իսկ Փիթիէ հիւանդանոցին եւ Սէնթ-Անն հիւանդանոցին մէջ:

Իր նոր լոյս տեսած աշխատութեան վրայ չեմ խօսիր, որովհետեւ ան գրուած է մասնագիտական այնպիսի խրթին ոճով մը որ իրազեկ չեղողներուն համար անհնամիծ մասամբ անհասկնալի է (1): Պիտի ուզէի գէթ Թարգմանել ամբողջութեամբ Փրոֆ. Լենէէյ-Լալամպիին յառաջաբանը. դժբախտաբար այդ ալ չեմ կրնար ընել, որովհետեւ այդ յառաջաբանն ալ մեծ մասամբ գրուած է նոյն մասնագիտական աստութիւններով որոնց իմաստը մեղի պէս հեթանոսներուն (փոփոմս) Թաբուն կը մնայ: Ընդ մը պիտի ընեմ սակայն Թարգմանելու համար գէթ այդ յառաջաբանին այն մասերը որ այդ գործին արժէքն ի վեր կը հանեն եւ ուր գորողին մտածումը մեղի մատչելի բացատրութիւններով արտայայտուած է:

«Հաճոյքն ունիմ յառաջաբանը գրելու այս գործին, զոր Փրոֆ. Աղաջանեան, Վարչակայի Ռուսական Համալսարանի Բիւրօյին եւ աշխատա-

նոցներուն մէջ իր հետախուզութիւնները կատարելէ դադարէն յետոյ, տարիներէ ի վեր շարունակած է ուսումնասիրել իսկ Փիթիէ հիւանդանոցի եւ Սէնթ-Աննի Արիւլ Բիւրօյին իմ դեկադութեան տակ դառնող բաժինին, ինչպէս եւ Մառէյի Կաճառչի աշխատանոցին մէջ: Ներկայ երկասիրութեան մէջ, Հեղինակը կու տայ ամփոփումը իր հետախուզութեանց, որոնք հրատարակուեցան իր այն աշխատութեան մէջ որուն տիտղոսն է Introduction à l'étude expérimentale du problème de l'hallucination, (Archives internationales de neurologie, 1939 - 1940), զոր լրացուց աւելի ետքը Սորպոնի մէջ կատարած իր փորձարկութիւններով: Ներկայիս, իր յաւելումական հետախուզութիւնները զոյններու ըմբռնումի եւ միջոցին մէջ յարաբերական խորութեան զգացման վրայ» ան կը կատարէ Institut du Travail et de l'orientation professionnelleի մէջ: Իր հիւանդանոցային զխողութիւնները եւ իր փորձարկական հետախուզութիւնները (perceptions) վրայ սկսուած եւ յետոյ անտարկայ ըմբռնումներու եւ ճշմարիտ զգայախաբուեանց (hallucinations) ուսումնասիրութիւններով լրացուած, քառասուն տարիէ ի վեր է որ Փրոֆ. Աղաջանեան կը հետապնդէ: Աշխատութիւնները զոր սկսած էր Ռուսիոյ մէջ, յառաջ տարած է Թրանսսայի մէջ:

«Արդարեւ, 1914-18ի պատերազմէն ի վեր, Փրոֆ. Աղաջանեան հաստատուած է Փարիզի մէջ. 1928ին Փարիզի Բժշկական Համալսարանի Պետական Վկայականը ստացաւ Թէզով մը որ մեծապէս ուշադրութիւն զբաւեց եւ որուն տիտղոսն էր « Etude adatomoclinique des tumeurs, des nerf périphériques ».

«Փրոֆ. Աղաջանեանի այս հրաշալի վերահղանումը չի զարմացներ անոնք որ դիտեն թէ ինչ եղած էր իր ասպարէզը պատերազմէն առաջ:

«... Թրանսսայի մէջ հաստատուելէն յետոյ, հեղուհեաւ ձեռք առաւ տեղադրութեան վերաբերեալ իր ուսումնասիրութիւնները: Այսպէս, 1935ին, Archives internationales de Neurologieին մէջ հրատարակեց աշխատութիւն մը «Հեղձ պատկերներու փորձառական հետախուզութեանց նպատակին եւ թէքնիքին» վրայ: Այդ աշխատութիւնը տեսակ է ներածութիւն է ներկայ հրատարակութեան:

(1) Խնդրեցի Աղաջանեանէ որ իման իմնի իսկ Անահիթի եւսմար ծանրամատչելի ձեւով մը մեկնաբանել իր այս գործին գլխաւոր գլուխներէն մէկն. ուրախ եմ որ վաղեմի բարեկամս այդ խնդրամբ կատարեց: Անահիթի ընթերցողները մերկայ Երիւն մէջ պիտի գտնեն այդ յօդուածը զոր Աղաջանեան շարադրեց իրենց եւսմար:

«Տեսողության կեղեակյին կեղերներն (Centre cortical de la vision) նուրբում 1904ի իր փորձարկութեանց մէջ, Փրոֆ. Աղաջանեան առումնաւորաբար էր գոյններու ըմբռնումները (perceptions), achromatopsie ի եւ dyschromatopsie ի երեւոյթները» վերաբերումը փորձառական խոցերուն (lécisions) որոնք յառաջ կու գան ուղեղային կեղեկին այլ եւ այլ մասերուն վրայ:

«Այդպէս է որ ան կատարելութեան հասցուց reflexiologie associative ի մէջնորդ, հիմնուած այն առնչութեան վրայ որ դրուութիւն ունի համբու ալլազան ըմբռնումներու (perception) եւ միւս չղովմէ գոյններէ կրուած դրգոններու մէջնէ:

«Պրահայի մէջ, ան յետապատկերներու (post-images) իր նոր մէջնորդ պարզաբաննց 1934-ին Կենսաբանական Ընկերութեան մէջ նիստին մէջ: Այսօր ան կը ներկայացնէ զգայախարական երեւոյթներու վրայ իր հիւանդանոցային (ֆիլմիֆ) դիտողութեանց եւ իր փորձարկութեանց ամբողջութիւնը:

«... Կը տեսնուի եռապատիկ շահեկանութիւնը Փրոֆ. Աղաջանեանի այս երկապիտութեան՝ փորձարկական, հիւանդանոցային (ֆիլմիֆ) եւ փիլիսոփայական տեսակէտով:

«Ան հետեւած է լաւ մէթոտին: Մեկնելով սահմանափակ եւ որոշ դիտողութենէ մը, վերնումած է՝ իբր հիւանդանոցի բժիշկ (ֆիլմիսիֆ) եւ իբր փորձարկու՝ այդ խնդրոյն այլադան պայմանները:

«Ուստի այս գեղեցիկ աշխատութիւնը չէր

կրնար դիս անտարբեր թողուլ, եւ ուրախ եմ որ ինծի կը տրուի ներկայացնել այս գիրքն եւ անոր հեղինակը որուն հետ դիս կը կապեն բարեկամութեան բազմաթիւ տարիները»:

×

Փրոֆ. Աղաջանեան մին է այն հատրնտիր Հայերէն որոնք մեր հինաւորեց ցեղին քաղաքաւորութեան մեծ յատկութիւնները կ'ապացուցանեն եւ զոր մենք կրնանք ու պարտինք միշտ մատնանիլ ընել Արեւելքի ու Արեւմուտքի բոլոր ժողովուրդներուն՝ երբ ատոնց մօտ մեր ազգային դատը կը պաշտպանենք ու երբ Թուրքիին մեր ցեղին դէմ զործած հրէշային ոճիրին դէմ կը բողոքենք ու անոր հատուցումը կը պահանջենք: Եթէ Թուրքը նոյն իսկ ուրիշ բան ըրած չըլլար բայց եթէ անլուր շարշարանքներով համեստ աշխատաւորներու ժողովուրդը մը փճացնել, պատուհասման արժանի եւ հատուցման պարտաւոր պիտի հանդիսանար. բայց անոր յանցանքը կրկնապէս մեծ է եւ դատապարտելի, վաւերի ան ընալինջ ընել խորհած ու փորձած է ցեղ մը որ դարբերու ընթացքին տուած է եւ միւնչեւ այսօր կ'արտադրէ ամբողջ հող մը քաղաքակրթական առաջնակարգ ուժերու, — հող մը որ կաղմուած է մեծատաղանդ գրաւէտներէ, երաժիշտներէ, նկարիչներէ, արձանադործներէ եւ Աղաջանեանի պէս դիւտեր կատարող, ինքնատիպ գործեր արտադրող դիտուններէ:

Ա. ԶՊԱՅԱՆԱՆ

Liste des travaux scientifiques

du Professeur Agadjanian

1. — La paranoïa aiguë est-elle une unité nosologique? Communication aux aliénistes et neurologistes russes. — Le recueil des travaux jubilaires dédiés au Prof. Bechtereff, Saint-Petersbourg, 1903.

2. — La folie à deux et la contagion psychique. — Communication à la même Société. — Revue de neurologie et psychiatrie (russe) 1903.

3. — Le rôle de la psychothérapie dans la dermatologie. — Communication au IXe Congrès de médecins russes à Saint-Peterbourg. — Roussky Wratch, 1904.

4. — Les recherches anatomo-physiologiques sur les centres corticaux de la vision. — Commu-

nication aux médecins de la clinique des maladies mentales et nerveuses de l'Académie de Médecine de Saint-Petersbourg. — Revue de neurologie et psychiatrie (russe) 1904.

5. — Le centre cortical de la vision. — Thèse, Saint-Petersbourg, 1904.

6. — Ueber den Einfluss des Adrenalins auf das im Leber und Muskel enthaltene Glycogen. — Achevé chez le Prof. Salkowsky, à Berlin. — « Biochemische Zeitschrift » 1906. Bd. 11 H. 2.

7. — Le syndrome de la paranoïa acuta. — Communication aux aliénistes et neurologistes à Saint-Petersbourg. — « Neurologisches Westnik », 1907.